

Ženski mir: preispitivanje ženske antiratne politike otpora u *Lisistrati* u analogiji s ruskim majčinsko-ženskim aktivizmom

HRVOJE CVIJANOVIĆ

Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu

Sažetak

Autor polazi od Aristofanove *Lisistrate* kao paradigmatškog antiratnog teksta ženske politike otpora, no preispituje njeno čitanje kao feminističke kritike rata te kao kritike atenskog imperijalizma. Prvo, autor ističe da ženska politika otpora kroz seks-štrajk i okupaciju javnog prostora nije nužno povezana s antiratnim uvjerenjima, već proizlazi iz zaštite “ženskog svijeta” privatnih odnosa i domaćinstva. Drugo, “ženski mir” kojim se satirizira atensko vodstvo ima antidemokratski predznak i nije kritika atenskog imperijalizma, već njegova obrana. Na kraju, u analogiji s *Lisistratom*, propituje se ruski ženski aktivizam kao reakcija na ruske agresivne ratove u Čečeniji i Ukrajini. Taj aktivizam primarno polazi od majčinstva kao legitimnog oblika artikuliranja problema rata, ali ne dovodi rat u pitanje. Autor zaključuje da takav ženski aktivizam koji proizlazi iz racionalnosti brige za dobrobit djece i muževa, bilo u *Lisistrati* bilo onaj koji se većinski manifestira kod ruskih majki i žena, nije politički i vrijednosno utemeljen te ne artikulira koherentne antimilitarističke ili pacifističke stavove, pa stoga nije uistinu antiratni. U kontekstu Rusije, svojim zahtijevanjem boljih uvjeta muškarcima u vojsci majčinsko-ženski aktivizam zapravo je strategija za optimizaciju rata, bitno se ne suprotstavljajući ruskim državno proklamiranim ratnim ciljevima ili ih čak podržavajući.

Glavne riječi: ženska antiratna politika otpora, ženski svijet, *Lisistrata*, Rusija, ruski majčinsko-ženski aktivizam

Uvod

Neka teče vino umjesto krvi! – motiv je s početka i s kraja Aristofanove *Lisistrate* (Λυσιστράτη)¹. Ženska politika otpora ratu započinje zajedničkom prisegom žena o prekidu seksualnih odnosa sa svojim muževima do okončanja rata, zapečaćenom ri-

¹ Ime je složenica od *lisis* (λύσις) i *stratos* (στρατός) u značenju one koja “raspušta vojsku”.

tualom prinošenja žrtve vinom umjesto krvi. Ispijajući crveno vino, Kalonika, jedna od žena, ushićeno kaže: “Krv lijepe boje je i lijepo krklja baš!” (Aristofan, 1947a, str. 374). Ženska prisega ispijanja vina kao krvi – simbola snage i povezivanja, te zajedničke žrtve u zaustavljanju rata² – kulminira kletvom za kršenje danog obećanja, kletvom ispijanja vode kao negacije zajedništva sklopljenog simbolički u vinu: “Slažem li, vode čaša napunila se!” (*ibid.*, str. 375). Prisegom žene pokazuju da svoj seksualni užitak mogu žrtvovati za zajedničku političku borbu u kojoj se mir, ako je potrebno, može osigurati pročišćenjem u stvarnoj krvi dokidanjem demokracije i reanimacijom atenskog imperija.

Lisistrata je komedija o ženskoj borbi za mir kako bi im se muževi vratili s bojišta. Izvedena je 411. godine pr. n. e. reflektirajući kontekst Peloponeskog rata između imperijalne Atene i Sparte. Rat traje već dvadesetak godina, a kulminirat će atenskim porazom 404. godine pr. n. e. *Lisistrata* je danas obično razumljena kao feministička kritika rata i atenskog imperijalizma. Ovdje preispitujem takvo čitanje *Lisistrate* pokazujući da Aristofanov tekst ne pretpostavlja “ženski mir” koji bi imao aksiološko utemeljenje, odnosno koji bi proizlazio iz intrinzičnih antiratnih uvjerenja i univerzalnih pretpostavki, nego je interesno usidren, prvo, u činjenici zaštite osobnog “ženskog svijeta” i obitelji te, drugo, na političkoj razini, u činjenici da mir ima instrumentalnu vrijednost, jer se mirom u fikciji, nasuprot ratom u stvarnosti, spašava atenski imperij uz teritorijalne dobitke, pa stoga, paradoksalno, rat nije kompatibilan s obranom atenskog imperijalizma. Na kraju polazim od *Lisistrate* kao poticaja u promišljanju recentnog ruskog ženskog aktivizma u kontekstu neoimperijalnog rata Rusije u Ukrajini. Reinterpretacijom *Lisistrate* želim odgovoriti na nekoliko pitanja. Prvo, u kojoj mjeri je ženski otpor u *Lisistrati* uistinu antiratni? U *Lisistrati*, a ranije i Sofoklovoj *Antigoni* i Euripidovim *Feničankama*, žensko djelovanje proizlazi iz “pretpolitičke suprotstavljenosti politici, predstavljajući srodstvo kao sferu koja uvjetuje mogućnost politike, a da u nju nikada ne ulazi” (Butler, 2000, str. 2).³ To već u načelu otvara pitanje karaktera ženskog antiratnog aktivizma, poglavito takozvanog majčinskog utemeljenog na srodstvu, čiji odraz danas pronalazimo na primjeru aktivizma ruskih žena i majki. Drugo, potrebno je

² U završnim scenama *Lisistrate* vinom se zaključuje pomirenje među zaraćenim delegacijama.

³ *Antigona* svoje djelovanje legitimira božanskim zakonima, ali i ljubavlju, ističući da je rođena za ljubav, ne za mržnju (Sofoklo, 1998, str. 35 [523]). Ljubav prema bratu (φιλία, philia) suprotstavljena je državnoj politizaciji smrti (Cvijanović, 2019) i shvaćena kao emocionalni odnos koji nadilazi sve druge odnose, bilo onaj prema državi bilo onaj prema suprugu i djeci, jer pretpostavlja apsolutno nenadoknativ gubitak (Sofoklo, 1998, str. 59 [909-912]). Ženski otpor je odgovor na ugrozu zajednice krvnog srodstva. U Euripidovim *Feničankama* (1919) Jokasta će iz majčinske ljubavi prema sinovima (στοργή, storgē), odnosno iz logike “majčinske racionalnosti” (Ruddick, 1995) pokušati, doduše bezuspješno, spriječiti bratoubilački rat.

propitati ne samo motivacije za mir nego i ishode tog mira. Naime, ženski otpor u *Lisistrati* artikuliran je kroz performativni javni protest seks-štrajkom nakon kojega slijedi ženski *coup*, odnosno zauzimanje političkog prostora javne rasprave – Akropole. Taj slijed događaja dovodi do mira koji se uspostavlja Lisistratinim posredovanjem. No pokazat ću da Aristofanov “ženski mir” s panhelenskom aurom nije antiimperijalni. Satira, umotana u ženski aktivistički veo, funkcionira kao podtekst za kritiku atenske politike i muške gerontokracije koja organizira i vodi neuspješne ratove, a nije u stanju zaključiti mir na korist imperijalne Atene. *Lisistrata* završava usklikima pobjede i bakanalijama u kojima opet teče vino umjesto krvi nakon što je Atena obranila svoje imperijalne interese i ostvarila teritorijalne dobitke.

Rad je podijeljen u dva dijela. U prvome se na temelju reinterpretacije *Lisistrate* propituje Aristofanova poruka artikulirana kroz žensku politiku otpora. Ženski otpor je reakcija na rat koji narušava “ženski svijet” fizičkih i emocionalnih potreba i time je okidač disfunkcionalnosti doma. Naime, žena provodi život bez svojih bližnjih muškog roda, jer vojne ekspedicije traju mjesecima ili godinama. No žena izlazi iz standardnih okvira privatnosti kada je potrebno zaštititi svoj “ženski svijet”, što uključuje *oikos* i nepolitičku sferu života, ali time posredno i *polis* na način koji je muškarcima, koji *polis* brane oružjem, stran. Emocionalna spona ljubavi i brige prema bližnjima stoga se uobičajeno povezuje s pacifističkim djelovanjem žena.⁴ U *Lisistrati* žene će izaći u javnu sferu kako bi obranile svoj ženski svijet koji ugrožavaju muška ratnička elita i vladajuća gerontokracija. No vidjet ćemo da je *Lisistrata* zapravo politički podtekst za promociju panhelenizma i obranu atenskog imperijalizma. Inspiriran *Lisistratom*, u drugom dijelu analiziram žensku politiku otpora kroz narativ o “majčinstvu” kao platformi za ruski ženski aktivizam u kontekstu ruskih ratova u Čečeniji i agresije na Ukrajinu. Zaključujem da tzv. mirovni majčinsko-ženski aktivizam zaštite “ženskog svijeta” i/ili “majčinstva” – privatne sfere i rodstva – nije primarno utemeljen na univerzalnim principima te da nije uistinu antiratni, nego prvenstveno nastoji optimizirati učinke rata ili čak podržati političke ciljeve, slično kao u *Lisistrati*. Aristofanovu *Lisistratu* promatram kao predložak za propitivanje i reinterpretaciju ženske politike otpora, ali i trajnu inspiraciju za promišljanje o ratu i antiratnom otporu kao što je to slučaj u suvremenom kontekstu ruskog majčinsko-ženskog aktivizma.

⁴ Christina Sánchez govori o “ženskom mirovnom esencijalizmu ili esencijalističkom ženskom pacifizmu” (Sánchez, 2023), Betty Reardon govori o “ženskim vrijednostima” kao moralno superiornijima (Reardon, 1985), dok Sara Ruddick polazi od suprotstavljanja “majčinskog mišljenja” i rata (Ruddick, 1995). Lynne Segal drži da je, bez obzira na ženske mirovne pokrete, esencijalistička razlika između žena i muškaraca kada je riječ o miru konstrukt (Segal, 1987), pa tako i Ruth Jacobson drži da ne postoji nikakva “prirodna” mirotvornost koja bi proizlazila iz ženske “prirode” ili biologije, već da je primarno konstituirana iskustvom (Jacobson, 2016).

Ženski svijet u *Lisistrati*

Lisistrata je društveno-politička fantaziju u kojoj su izokrenuti svi društveni standardi. Prema tim standardima klasičnoga grčkog svijeta žena zauzima sferu privatnosti, odnosno ne djeluje na isti način kao muškarci u javnoj sferi. U grčkom svijetu ženska javna participacija vezana je uz religijske svečanosti (Osborne, 1985, str. 157-174). Dodatna je provokativnost *Lisistrate* u tome što, za razliku od tragičnih junakinja klasične grčke tragedije, žene uspješno ostvaruju svoj naum udružujući se i “iskorištavajući svoju seksualnost kako bi mogle utjecati na muške političke odluke” (Saxonhouse, 1992, str. 5), ali i fikcijom zauzimanja javne sfere gdje “ženski nered” postaje prijatna političkom poretku (Pateman, 1998, str. 12). Aristofan satirom omogućava transcendiranje društvenih ograničenja, tj. ismijavanje političkih odnosa i odnosa moći, uključujući odnose među spolovima. Transgresija kroz smijeh u predstavi gledatelja uranja u provokativnu zabavnu fantaziju ženskog otpora unutar partikularnog društveno-političkog konteksta.

Ženska subverzija pretpostavlja razmjenski odnos na relaciji *oikos – polis*, odnosno seks za mir. Subverzija započinje onog trenutka kada žene izlaze iz privatne sfere okupljajući se za javno djelovanje. U drugom koraku riječ je o tome da koriste seksualnost kao oružje – razmjenski odnos u kojem će seks s muževima biti uvjetovan zaustavljanjem rata.⁵ U trećem koraku ženski će otpor kulminirati uzurpacijom državnih financija kako bi mir u kući i državi bio moguć. Zaštita “ženskog svijeta” pretpostavlja inverziju postojećih muško-ženskih uloga i odnosa moći koja, međutim, traje samo do onog trenutka dok postizanjem mira ženski svijet ne bude ponovno uspostavljen onakav kakav je bio. Paradoksalno, ženski otpor zapravo je zahtjev za repatrijarhalizacijom. Iako žene pokazuju mogućnost političkog djelovanja povlačeći paralele s upravljanjem domaćinstvom, one zapravo u politički prostor ulaze kako bi zaštitile svoj ratom narušeni ženski svijet. S jedne strane takva je inverzija muško-ženskih odnosa Aristofanova fikcija, ali fikcija subverzivna za “stabilnost, sigurnost i identitet grada” (Saxonhouse, 1992, str. 2). S druge strane ta inverzija pokazuje da je društveno-političko jedinstvo unutar postojećeg “muškog poretka” također fikcija, jer je pretpostavljeno standardima zajednice, ali ne odgovara zbiljskom stanju. Lisistratina politizacija seksualnosti dio je zaštite ženskog svijeta kao inverzija odnosa moći s obzirom na to da žena nema politički subjektivitet. Jedina moć koju žene imaju jest moć vlastite seksualnosti, njihov seksualni identitet, jer u svim drugim sferama društvenog života one su “podvrgnute vlada-

⁵ Seksualna razmjena zapravo signalizira simboličku negaciju bračnog statusa žene/supruge. Lisistratin prijedlog poigrava se činom trgovanja seksualnošću iako se ne radi o transformaciji supruge u *pornē* – one kojoj svaki muškarac može pristupiti kao seksualnoj radnici – već je riječ o situaciji nalik na onu u kojoj žena postaje *hetaira* – ona koja upuštanje u seksualni odnos temelji na dugotrajnom poznanstvu i razmjeni koja uključuje nematerijalna dobra (Stroup, 2004).

vini prije negoli sposobne da same postanu vladari” (Just, 1989, str. 23), odnosno, kako kaže Izmena u *Antigoni*, “jači nama zapovijedaju” (Sofoklo, 1998, str. 10). To uključuje i privatnu sferu – pristup ženskom tijelu bez privole, uključujući silu, na što Lisistratu upozoravaju ostale žene nakon dogovora o uskrati seksualnih odnosa s muškarcima sve dok ne završi rat (Aristofan, 1947a, str. 373). Lisistrata će stoga seksualnost, koja za razliku od časti, slave i bogatstva nije predmet društvene raspodjele, nastojati pretvoriti u sredstvo političkog pritiska.

Riječ je o paradoksalnom prijedlogu na više razina. Prvo, ženski otpor u privatnoj sferi, kasnije i u javnoj, suprotan je standardima grčkog svijeta. Drugo, alternativa muškom “žrtvovanju” za državu kroz rat ovdje je satirizirana ženskim “žrtvovanjem” za mir seks-štrajkom.⁶ Treće, žene ne zagovaraju mir kao intrinzičnu vrijednost, nego je mir prezentiran kao sredstvo za postizanje osobnog (seksualnog) zadovoljstva s obzirom na to da ga rat onemogućuje. Lisistrata, predvodnica atenskih, ali i spartanskih žena, kaže: “Mi, žene, hoćemo li na mir muževe da sklonimo, uzdržat tad se moramo” (*ibid.*, str. 371). Prijedlog je ženama šokantan, pa u prvi mah odgovaraju “neka rad’je traje rat” (*ibid.*, str. 372). Lisistratino inzistiranje na bojkotu seksualnih odnosa mijenja se nakon što Spartanka Lampita ustvrdi da takav bojkot ne jamči uspjeh antiratnoj inicijativi. Ono što muškarcima omogućuje ratovanje nije seks (koji mogu supstituirati na druge načine), nego novac, koji je pod kontrolom države (*ibid.*, str. 373). Dokle god muškarci upravljaju državnom riznicom iz koje se financiraju ratovi, nema razloga nadati se miru.⁷ Stoga Lisistratina antiratna inicijativa seksualni bunt pretvara u ženski otpor koji slični državnom udaru: “Zauzet ćemo danas mi Akropolu” (*ibid.*). Cilj ženske “okupacije” javne sfere jest privremena suspenzija muške kontrole kako nad privatnom domenom seksualnosti tako i nad državnim financijama, odnosno “tek kad se grad u ratu bude transformirao u grad u miru – muškarci će ponovno zadobiti seksualnu kontrolu nad svojim ženama i ekonomsku kontrolu nad *polisom*” (Stroup, 2004, str. 38).

Učitavanje feminističke aure u tekst je problematično, budući da se ne radi o revolucionarnom zahtjevu izmjene postojećih muško-ženskih odnosa u grčkom svijetu. *Lisistrata* je parodiranjem stvarnosti subverzivna poput karnevalskog performansa kao privremene suspenzije hijerarhije i komunikacije uobičajene za redovni

⁶ *Lisistrata* je bila reaktualizirana u Sjedinjenim Državama 2022. godine odlukom Vrhovnog suda o poništavanju odluke u slučaju *Roe v. Wade*. Tada su neke žene, inspirirane *Lisistratom*, pozvale na suzdržavanje od seksa s muškarcima dok pitanje prava na pobačaj ne bude riješeno na federalnoj razini (Kokkinidis, 2022).

⁷ Sličan motiv zauzimanja javne sfere imamo u Aristofanovoj komediji *Žene u narodnoj skupštini*, u kojoj se žene javljaju kao akteri koji dobivaju upravljanje Atenom u svoje ruke kako bi je spasile od propasti (Aristofan, 1947d, str. 554). Upućujem čitatelja na Aristofanovo djelo za detaljnije usporedbe i razlike u odnosu na *Lisistratu*.

poredak.⁸ Ona je “svijet izokrenut iznutra prema van” (Bakhtin, 1984, str. 10-11). Problem rata za žene postaje problem kada se prelijeva na *oikos*, sferu domaćinstva, odnosno kada žene počinju osjećati da je njihov ženski svijet narušen. Lisistrata argumentira da su posljedice rata dvostruko pogubnije za žene – “prvo rađamo djecu i šaljemo u rat” (Aristofan, 1947a, str. 389), a potom provode život u samoći dok su im muževi na bojištu. Žrtva za zajednicu ženama je smisljena samo ako je riječ o egzistencijalnoj prijetnji, poput one koja dolazi od barbarske Perzije. U protivnom je ženama neprihvatljiva jer rat sa Spartom za imperijalnu prevlast nad kolonijama dovodi do degradacije života. Ti argumenti sugeriraju da se ženska “racionalnost brige” (Ruddick, 2009, str. 305) za *oikos* odražava na budućnost političke zajednice. Prvo, politički prigovor je onaj kojim Lisistrata implicira da *polis* ne brine o vlastitoj biološkoj reprodukciji – koja je ugrožena i time što mladi muškarci stradavaju i time što žene mogu propustiti biološko vrijeme rađanja zbog dugotrajnog izbjivanja njihovih muževa ili uopće nemogućnosti da, zbog izostanka ili stradavanja muškaraca, mlade djevojke u svojim najboljim godinama imaju prilike zasnovati obitelj (Aristofan, 1947a, str. 389-390). Drugo, ekonomija postaje predmet razdora – žene propituju muško gospodarenje državnim financijama legitimirajući svoje djelovanje u sferi *oikosa* primjenjivošću na *polis*: “Zar u kući mi ne upravljamo imutkom čitavim vama?” (*ibid.*, str. 385). Ženski bunt zapravo je penetracija *oikosa* u *polis* – “*oikos* je politiziran... *polis* je ‘ekonomiziran’, to jest, reduciran na *oikos*” (Agamben, 2015, str. 12). Preciznije, kako se radnja razvija, tako se razlikovanje između privatne i javne sfere urušava, jer *polis* postaje preslika dvaju dijelova domaćinstva: spavaće sobe (javna eksplozija strasti i seksualnosti [Aristofan, 1947a, str. 400-403]) i blagovaonice (javna gozba nakon zaključivanja mira) (Foley, 1982, str. 7).

Aristofanova komedija prezentira žensku inicijativu za mir kao fantaziju osвете kroz seksualnost, a potom i kao fantaziju kontrole nad muškom domenom – državnom ekonomijom, konkretno trošenjem državnih sredstava za rat. Svoj čin zauzimanja Akropole žene će ovako obrazložiti: “Da se novca dočepamo i rad njega ratovat ne damo vama”, jer novac je uzrok ratu “i drugim našim smutnjama svima” (Aristofan, 1947a, str. 384). Nakon što državni savjetnik odgovara da se financiranjem rata država održava, Lisistrata kaže: “ne treba rata!” (*ibid.*, str. 385). No ženska inicijativa u *Lisistrati* počiva na nekoliko odrednica, eksplicitnih i implicitnih, koje nisu intrinzično antiratne.

Prvo, žene, bez obzira na pripadnost suprotnim zaraćenim stranama, polaze od “racionalnosti brige” supruga i majki kao zajedničkog nazivnika mogućnosti depolitizirane platforme s ciljem zaštite obiteljskih odnosa (*ibid.*, str. 367). Ženski otpor

⁸ Katherine French i Allyson Poska napominju da Aristofan “ne zagovara moć žena, a njegova bi publika mislila da je zauzimanje vlasti od žena smiješno” (French i Poska, 2007, str. 58).

ne pretpostavlja intrinzično uvjerenje o pogrešnosti rata kao takvog, nego posljedicama koje rat nosi za ženu i obiteljske odnose. U tom je smislu ženska mirovna inicijativa koja započinje seks-štrajkom motivirana privatnim razlozima – ženinom “željom da vrati supruga kući” (Loman, 2004, str. 36). Ona je reakcija na ugrozu ženskog svijeta – svijeta fizičkih i emocionalnih potreba koji uključuje i društvenu ulogu organiziranja i održavanja domaćinstva – jer je “rat između Atene i Sparte ostavio žene diljem Helade kod kuće napuštene i seksualno zapostavljene” (Stroup, 2004, str. 38). “Ženski mir” koji se na kraju uspostavlja odgovor je na poremećene odnose unutar domaćinstva, no ujedno i na političku situaciju koja zahtijeva prestanak rata kojim se osigurava spas atenskog imperija, odnosno ne proizlazi iz intrinzičnih uvjerenja ili opće ljubavi prema miru (*agápē/ἀγάπη*). Aristofan ne kritizira rat kao takav, nego situaciju do koje je rat doveo i njegove neostvarene ciljeve, budući da je atenska politička elita potrošila financijska sredstva prikupljena za obranu atenskih saveznika od Perzije.⁹

Drugo, žene ističu da one imaju veći legitimitet upravljanja državnim sredstvima za rat, a i da biološki doprinose ratnim naporima – “I ja za rat prinosim – ta radam ljude”; dok su muškarci potratili “prinos perzijski” (Aristofan, 1947a, str. 392). Rat sa Spartom je, dakle, predmet *a posteriori* kritike pogrešnog trošenja državnih financija, no rat ostaje trajna mogućnost, pa ženska inicijativa za mir zapravo namjerava optimizirati sredstva za rat.

Treće, ženski antiratni narativ ima i političku svrhu, jer odražava Aristofanov panhelenizam.¹⁰ Lisistrata poziva na mir sugerirajući od početka svim grčkim ženama, ne samo Atenjankama, potrebu grčkog zajedništva jer su Grci “srodna, jedna krv” nasuprot zajedničkom neprijatelju, barbarima (*ibid.*, str. 411). Stoga je pitanje rata i mira u *Lisistrati* neodvojivo od tematiziranja klasičnog razlikovanja grčkog svijeta – rata na vanjskim granicama i unutarnjeg sukoba (*stasis/στάσις*)¹¹, ali i raskola na liniji *oikos-polis*, odnosno činjenice da rat izvan granica države dovodi do “rata u kući”.

⁹ Aristofan problematizira rat i mir kontinuirano počevši od *Aharnjana* preko *Vitezova* do *Mira* i drugih komedija.

¹⁰ U komediji *Mir* Aristofan zaziva prestanak međusobnog ratovanja Grka: “Heleni, što god nas ima, ako ikad, ono sad... vojske, klanja, krvi grdne kan’ mo se!” (Aristofan, 1947b, str. 250).

¹¹ Za Platona pojam *stasis/στάσις* označava unutarnji sukob ili svađu, pa su tako “rat i svađa” (*πόλεμος τε καὶ στάσις*) “dvije različite stvari” (Platon, 2009, str. 226 [470b]). Rat (*polemos/πόλεμος*) je neprijateljstvo Helena/Grka i barbara, a svađa (*stasis/στάσις*) je nesloga među prijateljima ili građanski rat. U *Zakonima* unutarnji sukob može imati ekonomski karakter koji je moguće rangirati prema intenzitetu, pa je razdor (*diastasis/διάστασις*) jači nego buna (*stasis/στάσις*) (Platon, 1974, str. 192 [744d]). No *stasis* je na početku *Zakona* označen kao “najstrašniji od svih ratova” nasuprot ratu “protiv vanjskih i stranih neprijatelja, a taj je mnogo blaži od onoga” (*ibid.*, str. 49 [629cd]).

I četvrto, mir se na kraju uspostavlja sukladno atenskim interesima, pri čemu Atenjanka Lisistrata ima ključnu posredničku ulogu. Lisistrata ne nudi kritiku atenskog imperijalizma, već, kao što ćemo vidjeti, spašava atenski imperij mirovnim pregovorima uz satiriziranu kritiku atenske demokracije. U tom je smislu povijesni neuspjeh atenskog imperijalizma obrnuto proporcionalan fikcijskom atenskom imperijalnom “uspjehu” glede teritorijalnih dobitaka u odnosu na Spartu, kao i samoj propasti Atene kojoj se moglo svjedočiti nekoliko godina nakon Aristofanove *Lisistrate*.

Aristofanova satiričnost u *Lisistrati* kroz ženski seks-štrajk implicira kritiku Atene koja zaboravlja da su konkretne životne potrebe – i karnalne i obiteljske – važnije od apstraktnih potreba poput moći, časti i slave. Rat je doveo do toga da *oikos* postaje disfunkcionalan, prijeteći jednakim scenarijem za *polis*, pa je žena prisiljena izaći iz privatne sfere kako bi obuzdala muške, na rat usmjerene strasti eksplozijom vlastitih emocija i strasti obično percipiranih kao kvalitativno nižih u odnosu na mušku racionalnost.¹² Muškarci taj ženski otpor percipiraju kao “obi- jest”, “žensku zloću” i “zavjeru” ističući: “Ni sa jednom zvijeri nije teži no sa ženom boj. Nit je vatra nit pantera tako bijesna ijedna” (*ibid.*, str. 381, 406). Upravo će zato ženska strast eksplodirati i preplaviti *polis* da bi oboje, *oikos* i *polis*, povratili izgubljeni sklad. No dok muškarci upravljaju materijalnim troškovima rata, nematerijalni postaju breme za žene. Inzistiranje da se rat zaustavi uskratkom jedne vrste nematerijalnih odnosa, seks-štrajkom, zapravo satirizira traumu nošenja s nematerijalnim posljedicama rata. No tek u drugom koraku, tek kontrolom nad materijalnim sredstvima za rat moći će se uspostaviti mir, ali mir koji uključuje upotrebu sile, oružanu pobunu – Lisistrata šalje četiri satnije žena u oklopima s oružjem kako bi preuzele kontrolu nad političkim tijelom (*ibid.*, str. 383), što je aluzija na muško nasilno uzimanje ženskog tijela na koje se neke od protagonistica referiraju ranije početkom seks-štrajka (*ibid.*, str. 373). Ipak, ženska pobuna ne razara *polis*. Paradoksalno, *stasis* je u ovom slučaju poput društvenog ljepila, jer cilj je pobune iznova ujediniti *polis*.¹³

Žensko djelovanje u javnoj sferi odraz je rata u kući, vrijednosni rascjep “između muških ratova i ženskog svijeta koji oni ugrožavaju” (Ruddick, 1995, str. 143). Ženska trauma izazvana ratom emocionalne je i fizičke naravi. Proizlazi iz specifičnog iskustva bivanja majkom i suprugom vojnika, ulogom koja ženu suočava s bremenom provođenja života u samoći – emocionalnoj i fizičkoj. Ženski je otpor rezultat dugotrajnog trpljenja i prelijevanja posljedica rata na *oikos*. Lisistrata kaže:

¹² U Platonovom *Fedonu* Sokrat drži žensku iracionalnost zaprekom mišljenju, pa kada pred smrt povede filozofski razgovor s prijateljima, na emocionalnu reakciju svoje žene Ksantipe kaže: “Kritone, neka je netko odvede kući” (Platon, 1996, str. 37 [60a]). Za Aristofana, ženski otpor je odgovor na “mušku iracionalnost” (Freydberg, 2008, str. 6).

¹³ Za detaljniju diskusiju odnosa *stasis* – *polis* vidi Loraux, 2006.

Rat predašnji, vrijeme smo ono strpljivo uvijek snositi znale
 U čednosti svojoj i trpjele sve što muževi radili naši.
 Ta ni pisnut niste nam dali...
 Sa bolom u duši, sa smiješkom na licu mi smo pitat vas znale:
 "U skupštini svojoj što ste o miru, kaži!, odlučili danas
 Da se na stup napiše?" "Što se tebe to tiče?" muž će mi na to.
 "Ne'š šutjeti?" I ja sam šutjela. (Aristofan, 1947a, str. 386).

Ženski glas postaje moguć kao transgresija *oikosa* u *polis*. Prema Loraux, da bi žene osigurale svoj mir u budućnosti, moraju izvršiti metaforički povratak u prošlost, to jest izvršiti simboličku transformaciju svog statusa iz *oikoi*, žene-supruge ograničene sferom privatnosti bez glasa u javnosti, u *parthenoi*, mladu ženu prije braka, onu čiji glas nije posredovan muškarcem (Loraux, 1993, str. 161-166), što Aristofan prikazuje alegorijom ženske prisega "Bez muškog ću provodit život u kući" (Aristofan, 1947a, str. 375) koja ženu simbolički vraća u predbračni status. Lisistrata će tim činom "ženskog sestrinstva" ispuniti obiteljski vakuum koji na *oikos* ostavljaju muškarci odlazeći u rat, posredno djelujući kao ona koja brani i čuva *polis*, odnosno: "ona djeluje za državu, ne samo u interesu žena i privatnih obiteljskih briga" (Foley, 1982, str. 9).

To znači da će žene ujedno morati privremeno ovladati vanjskom politikom – ratom. Lisistrata suvereno kaže: "πόλεμος δε γυναιξί μελήσειε" – "rat će biti ženama briga!" (Aristofan, 1947a, str. 387, grč. u: Sommerstein, 1990, str. 71 [538]). Taj gledateljima komičan, ali šokantan proglas nije samo inverzija muško-ženskih odnosa,¹⁴ već i referenca na *Ilijadu*. Naime, kada Lisistrata svog supruga počne propitivati o ratu, on joj odgovara: "Vretena se lati... A rat će biti ljudima (muškarcima, op. a.) briga" (Aristofan, 1947a, str. 386). To je parafraza Hektorovog odgovora svojoj ženi Andromahi na njeno upozorenje da će ga rat odvući u smrt, na što on kaže: "... u dvore otiđi te gledaj poslove svoje, prelu i tkalački stan... Muškarcima... svima vojevati valja" (Homer, 1987, str. 130 [6.490-493]), odnosno u izvorniku πόλεμος δ' ἄνδρεςσι μελήσει – "rat je muška briga" (Jackson, 2008, str. 267). Lisistrata izokreće to "homerovsko načelo" inzistirajući da spas grada i uspostava mira pretpostavljaju rat kao žensku brigu.

Što to točno znači? U komediji je to spremnost žena na rat za mir. Mir je preslika tkalačkog umijeća. Žene ukazuju na vlastitu umješnost tkanja kao metaforu za umijeće da se razmrsi situacija rata, što muškarci nisu u stanju: "Mi u ruke, niti provučemo, ovamo jedne, onamo druge, baš tako i kraj ćemo ratu učiniti" (Aristofan, 1947a, str. 388). Tkalačko umijeće time više nema subpolitički predznak za *oikos* i

¹⁴ Izjavi prethodi Lisistratino "feminiziranje" državnog predstavnika kojem govori da uzme njen rubac i da zašuti. Društvene uloge se izokreću, jer pretpostavljalo se da žena šuti kad je riječ o državnim poslovima.

ženski svijet. Štoviše, ono postaje alegorija za najradikalniji politički prijedlog za problem rata i spas atenskog imperija koji Aristofan sugerira kroz usta Lisistrate – teror i tiraniju! Kada državni savjetnik kaže Lisistrati da pojasni kako bi to “razmrsila” čitavu situaciju, ona odgovara da je potrebno “svu nečist isprati, na vrat na nos iz grada palicom vitlati, svu rđavu čeljad, paklenu slotu, probrat, istrijebiti draču”, sve častohlepne “rastjerat treba, počupat im glavu”, te stvoriti “ljubav i slogu” (*ibid.*, str. 388-389).¹⁵ Apologija pročišćujućeg terora koji uključuje “egzekucije, torturu i egzil” (Marren, 2021, str. 25) radi uspostave političkog jedinstva pokazuje da metafora tkalačkog umijeća koju koristi Lisistrata implicira “revolucionarno” nasilje u odnosu na “normalizirano” nasilje koje muškarci prakticiraju u ratovima. Pritom je “žensko rukovanje vunom... savršen model za uvođenje reda u nesredene poslove grada, za vraćanje mira i političke veličine Atene” (Strauss, 1966, str. 202). Aristofanova *Lisistrata* podtekst je za obračun s atenskom demokracijom – koji se zrcali u imenu glavne junakinje kao one koja raspušta (*lisis/λύσις*) – i u kojem je “ženski mir” strategija reanimacije posrnulog atenskog imperija. Rat ostaje horizont, ali fokus je egzistencijalni neprijatelj.

Lisistrata, kao medijator poremećenih privatnih i društvenih odnosa, posredovat će u okončanju rata mirovnim sporazumom Atene i Sparte. Međutim, kao prvo, pretpostavka je mira “trgovina” teritorijem. Politički subjekti su jedino Atenjani i Spartanci, koji se dogovaraju o spornim teritorijima. Oni o kojima se pregovara nemaju politički subjektivitet, pa je jasno da kod Aristofana nalazimo imperijalno samorazumijevanje Atene, jer bi ona i Sparta u novoj konstelaciji odnosa trebali podijeliti svoju vlast nad ostalim Grcima. Spartanci traže natrag Pil koji su Atenjani zauzeli 425. pr. n. e., Atenjani odbijaju, Lisistrata tada inzistira da se Sparti prepusti Pil, a da zauzvrat Atena dobije nešto drugo. Atenjani traže tri druga teritorija, Spartanci negoduju, no Lisistrata ishodi da Atena dobije dva umjesto zatražena tri teritorija (Aristofan, 1947a, str. 412). Činjenica da glavna junakinja, hineći neutralnost, olako pristupa podjeli tuđih teritorija sugerira Atenu kao imperijalnu silu, ne njenu kritiku. Aristofan *Lisistratom* ne odašilje univerzalnu poruku o ženskoj borbi za mir, već poruku o partikularnom, instrumentalno orijentiranom miru koji će spasiti i čak proširiti atenski imperij. Kao drugo, mir potire pravednost razotkrivajući da je interesno usidren, budući da su Spartanci izigrani. U predstavi je takav scenarij svojevrsna zadovoljština muškarcima koji, umjesto da dočekaju završetak komedije poraženi od žena, taj poraz pretvaraju u pobjedu kroz političke dobitke u teritorijima i osobne dobitke u svojim ženama koje se vraćaju u *oikos*. Dakle, fiksijska scena pregovora između Atenjana i Spartanaca razotkriva ključnu Aristofanovu strategiju

¹⁵ Slično tome, kasnije kod Platona tkalačko je umijeće alegorija za državnika koji poput tkalca treba biti sposoban isprepletati i spajati društveno tkanje stvarajući jedinstvenu društvenu tapiseriju (Platon, 1977, str. 35-40 [279b-283a]).

u *Lisistrati* koja kulminira porukom atenskoj javnosti o nužnosti sklapanja mira kao instrumenta za spas atenskog imperija drugim sredstvima. Predstava kulminira razotkrivanjem onoga što je Aristofanovoj publici jasno – Atena je u egzistencijalnoj situaciji i mir je nužan kako bi se sačuvao atenski imperij. Nasuprot interpretacijama prema kojima je mir sam po sebi cilj Aristofanove *Lisistrate* (MacDowell, 1995, str. 248) ili prema kojima je isključiva motivacija za žensko djelovanje “humanitarni sentiment” (Hugill, 1936, str. 15) artikuliran kao obrana ženskog svijeta, glavna tema nije usmjerena prema miru kao takvom, nego prema očuvanju atenskog imperija koji se, nasuprot onima koji su mislili da ga treba osigurati ratom, zapravo treba braniti mirom ili će usud po imperij biti katastrofalan.

Aristofan je objavio *Lisistratu* 411. godine pr. n. e., nedugo nakon atenske ekspedicije na Siciliju koja je započela 415. godine pr. n. e. i pretvorila se u atenski debakl 413. godine pr. n. e. U predstavi se jasno daje do znanja da su povijesna sicilijanska ekspedicija i fikcijski ženski bunt iz *Lisistrate* povezani: “Demostrat, prokleti govornik, predloži na Siciliju da idemo (...) To donese nam ženski razuzdani cvil” (Aristofan, 1947a, str. 381). Naime, jasno je da je dugogodišnji rat donio disfunkcionalni *oikos* i žrtve koje su iz kuta ženskog svijeta postale nepodnošljive. No sicilijanski debakl Atenjana bio je presudan: “Bili su baš stubokom (...) uništeni i kopnena vojska i brodovlje i nije bilo ničega što nije propalo, a malo se njih od mnogih vratilo kući (...) bili su kivni na govornike (...) Ljutili su se i na tumače proroštva, na vračeve i na one koji su im tada proricanjem ulili nade da će osvojiti Siciliju (...) Ne samo što su bili potišteni i svaki posebice i grad, jer su bili lišeni mnogih konjanika i oklopnika i ljudi u muževnoj dobi, za koje nisu vidjeli drugu zamjenu, nego su također, ne videći u brodskim hangarima dovoljno brodova, ni novaca u državnoj blagajni, ni momčadi za brodove, bili bez svake nade da će se izbaviti” (Tukidid, 2009, str. 487 [7.87]; str. 488 [8.1]). Iako fikcijski, ženski bunt u *Lisistrati* refleksija je na stvarne katastrofalne žrtve.

No iako Aristofan u *Lisistrati* prikazuje rat kao onaj koji ugrožava “ženski svijet”, smatram da je riječ o podtekstu za političku poruku koja kulminira pregovorima o zaustavljanju rata kako bi se spasio atenski imperij, jer su se nakon poraza na Siciliji Atenjani našli u dramatičnoj i neizvjesnoj situaciji: “Držali su da će im neprijatelji sa Sicilije odmah uploviti brodovljem u Pirej, pogotovo kad su iznijeli toliku pobjedu” (*ibid.*, str. 488 [8.1]). Čak i oni koji nisu bili spartanski saveznici htjeli su se uključiti u komadanje atenskog imperija: “Svaki je, naime, od njih mislio da bi oni [Atenjani, op. a.] bili udarili i na njih da su uspjeli na Siciliji, da će uostalom preostali rat biti kratak i da je slavno u njemu sudjelovati”, pri čemu su Spartanci izražavali nadu u konačni poraz Atene, odnosno “da će naskoro sami sigurno preuzeti vodstvo čitave Helade” (*ibid.*, str. 487 [8.2]). Tukidid pokazuje atenski imperij u egzistencijalnoj situaciji kojemu uspostava mira nakon sicilijanskog debakla osigurava političko preživljavanje. Istovremeno, Lisistrata sugerira radikalnu refor-

mu koja bi ojačala atenski imperij “pročišćavanjem” od onih koji su svojom gramzivošću i huškanjem vodili nepotrebne ratove,¹⁶ što kroz metaforu tkanja artikulira pozivanjem na zajedničku svijest atenskih kolonija kao dio jednog zajedničkog imperija – klupka vune – koji treba obraniti i uspostaviti opće jedinstvo gradova “što su naselja ove zemlje nam naše”, odnosno kolonija koje su raštrkane i razjedinjene, te kao “kakvi čuperci... polegoše, eno, svaki za sebe! Pa zato bi trebalo da odsvuda skupite one čuperke i ovamo snesete i na jednu složite hrpu i veliko sklopite klupko, pa narodu onda satkate halje” (Aristofan, 1947a, str. 389).

Apel za mir se, dakle, razotkriva kao onaj koji nema samo dimenziju očuvanja *oikosa*, niti mu je to krajnji cilj. Aristofan implicira da je potreban mir kako bi Atena i Sparta mogle podijeliti vlast nad grčkim svijetom i time se u perspektivi zajedno obraniti od prijetnji koje su povremeno dolazile iz Perzije.¹⁷ No Atenjani nisu očekivali da bi rat trebalo zaustaviti pod svaku cijenu, primjerice onu koja bi značila odustajanje od imperijalne kontrole kolonija i njihovih prihoda, odnosno nisu bili spremni na mir koji bi značio kraj imperija, pa čak ni na mir koji bi onemogućio njegovo širenje (Sommerstein, 2009, str. 235-236). Problematičnost rata u *Lisistrati* u njegovim je posljedicama, a posebice njegovoj neuspješnosti, jer je u ratu protiv Sparte potrošen “prinos perzijski” (Aristofan, 1947a, str. 392), odnosno ono što je prikupljeno imperijalnim ratom Atene protiv Perzije 480-479. godine pr. n. e. Pomirba i jedinstvo koje Lisistrata zagovara legitimiraju se pozivanjem na nekadašnju uzajamnost u vojnoj pomoći.¹⁸ Cijeli taj panhelenski manevar u predstavi implicira dvostruki politički cilj za Atenu koji Aristofan odašilje preko *Lisistrate* – osigurati egzistencijalni savez sa Spartom kojim se atenski imperij spašava od neposredne propasti i osigurati mu ekspanziju u budućnosti u zajedničkim ratnim podvizima protiv barbara. Panhelenska fantazija o miru između Atenjana i Spartanaca zamišlja je nove zajedničke hegemonije nad grčkim prostorom te ne završava odom miru, već odom ratu u kojoj Spartanaci slave atenske ratne pobjede nad Perzijancima (*ibid.*, str. 415-416), dok Lisistrata završava prizivanje božice Atene – božice pomirbe, jedinstva, ali prije svega rata: “... božicu nam previšnju de slavi – Sveratnu!”

¹⁶ Radi se, između ostaloga, o referenci na ljude poput Kleona koji se pak javlja u ranijoj Aristofanovoj komediji *Vitezovi* kao lik Paflegonac i pod udarom je kritike zbog svoje demagogije, želje za vlašću, potrošenih financijskih sredstava na rat, odnosno zbog toga što je vodio rat protiv Sparte odbijajući prijedloge za mir s ciljem potpunog poraza Sparte kako bi atenski imperij osigurao “vlast nad Helenima” (Aristofan, 1947c, str. 86).

¹⁷ Prijedlog jednog takvog scenarija prvi put se mogao iščitati iz Aristofanove komedije *Mir*. No ona je nastala prije sicilijanske ekspedicije koja je dramatično urušila atensku moć.

¹⁸ Aristofan likom Lisistrate zapravo preneglašava povijesnu uzajamnost i međusobni altruizam, što je u funkciji njegove panhelenske vizije (Sommerstein, 2009, str. 226).

No mir u korist Atene politička je fantazija, jer radi se o političkoj inverziji stvarnog stanja koja je publici mogla djelovati ne samo kao olakšanje nego i kao nastavak imperijalnog sna u ruhu zamišljenog panhelenskog jedinstva pod atenskim vodstvom – sna koji žene ostvaruju u komediji jer ga muškarci nisu ostvarili u stvarnosti. “Ženski mir” kojim se ostvaruju pobjeda i teritorijalni dobici ženska je osveta muškarcima za rat. No takav je mir nezamisliv u kontekstu održavanja predstave 411. godine pr. n. e. kada je državnim udarom uspostavljena vladavina 400 oligarha. To je bio početak kraja Atene kojoj je, suprotno Aristofanovoj fikciji u kojoj mir diktira Atenjanka Lisistrata, Sparta diktirala uvjete mira koji su označili kraj atenske dominacije. *Lisistrata* predstavlja atensku žudnju za uspostavom mira umotanu u narativ o zaštiti ženskog svijeta, jer rat ometa normalan život i prepreka je zadovoljenju potreba, odnosno dom postaje disfunkcionalan bez muškaraca. Mir ima instrumentalnu vrijednost, ali ne samo kroz zadovoljenje potreba nego i kao ostvarenje ratnih napora drugim sredstvima. Zaključni okvir mirovnih pregovora ne odgovara duhu vremena u kojem, kako navodi i Tukidid, više nije trenutak za diskutiranje o atenskom “ustavu nego o spasu”, pa stoga i o nužnosti Atenjana “da se na svaki imalo snošljiv način izmire s Lakedemonjanima” (Tukidid, 2009, str. 518 [8.53], 541 [8.90]). U Aristofanovoj političkoj fikciji “ženski mir” nije imao nika-kvo uporište u stvarnosti, jer je “jedva itko od Atenjana očekivao da Sparta uzme u obzir mirovne prijedloge koji praktički ne bi značili atensku predaju” (Westlake, 1980, str. 40). Sparta zasigurno u tom trenutku nije imala razloga pristati na mir “kojim bi se Atena mogla očuvati kao pomorski imperij”, ali ni u Ateni “većina oligarha, u tom trenutku, jednostavno nije spremna razmotriti mirovne uvjete koji bi uključivali odustajanje od imperija” (Sommerstein, 2009, str. 231). Stoga Aristofanov narativ o miru kao politička fikcija projicira nadu u pogledu onoga što je atenski imperij očekivao nakon kaosa – da se mirovnim sporazumom uspostavi novi poredak u grčkom svijetu kojim bi zajedno upravljali sa Spartom, da se pritom ishode novi teritoriji, da se muškarci iz rata vrate kućama, a žene, u novoj repatrijarhaliziranoj stvarnosti, nastave sa svojim poslovima. Publika je na kraju mogla odahnuti i dalje maštati o “Velikoj Ateni”. No nakon samo nekoliko godina atenski imperijalni san u potpunosti je poražen.

***Lisistrata* u ruskom svijetu: ruski majčinsko-ženski (mirovni) aktivizam**

U dominantno patrijarhalnom društvu narativ o muškarcima kao zaštitnicima najslabijih, naročito “naših” žena, plodno je tlo za političku mobilizaciju. Njime se legitimira nasilje i perpetuiraju rodne uloge – obično muške vezane uz rat i ženske uz mir (Tickner, 2001, str. 57, 59). Međutim, *Lisistrata* je dobar primjer kako rat istovremeno pojačava i zamagljuje rodne stereotipe (Eichler, 2006, str. 489). U *Lisistrati* antiratna i mirotvorna “ženskost” nije vrijednosno, već interesno i politički određena. Ne možemo govoriti ni o ontološkom utemeljenju ženskog pacifizma,

odnosno o tome da Aristofan *Lisistratom* bezuvjetno odbacuje rat, jer nije isključen rat s barbarima niti se propituju atenska imperijalna osvajanja, naprotiv, ona se “ženskim mirom” potvrđuju. Ženska mirovna inicijativa u *Lisistrati* ukazuje na to da žene – kao supruge i majke – ne polaze od radikalne rekonstrukcije društva u kojem bi one postale nova politička snaga. Zaštita ženskog svijeta i obiteljskog života pretpostavlja repatrijarhalizaciju koja nastupa zajedno s mirom.

Lisistrata je inspiracija za trajno promišljanje ženskih mirovnih inicijativa; konkretno, u današnjem kontekstu, za propitivanje ženskog aktivizma u Rusiji. I prije pokretanja obuhvatne ruske invazije na Ukrajinu u veljači 2022. godine raznoliki ženski glasovi u Rusiji reflektirali su raznolike agende – od zaštite “ženskog svijeta” do zaštite “ruskog svijeta”¹⁹. Ženski antiratni aktivizam u Rusiji javlja se dominantno kao “racionalnost brige”, kao pravo i dužnost žene da zaštiti obitelj svojom simboličkom “majčinskom” figurom. Kao i u *Lisistrati*, ovdje glavna motivacija nisu “feministički” ciljevi okončanja muške dominacije, već intencija žena da zaštite svoje interese kao supruge i/ili majke, ispunjavajući time tradicionalnu društvenu ulogu čuvarice obitelji. Uz navedenu “racionalnost brige” za dom i obitelj kao majčinstvo, “ženskost” se konstruira i politički kao “patriotsko majčinstvo” ili “patriotska ženskost” (Eichler, 2006). Ta “patriotska” manifestacija ženskosti vezana je uz ruski maskulinistički i patrijarhalni nacionalizam (Lacassagne, 2010) i mit o “herojskoj majci” iz sovjetskog vremena (Liborakina, 1996a). Ruska simbolika žene-majke koja pruža zaštitu ili ju traži za svoju djecu i muževe ima korijene

¹⁹ “Ruski svijet” (Русский мир) koncept je koji je oko 2000. godine afirmirao Pjotr Ščedrovickij (Пётр Щедровицкий) u tekstu *Ruski svijet i ruska transnacionalnost (Русский мир и транснациональное русское)*. Radi se o viziji ruskog kulturnog, duhovnog i političkog imperijalizma. Ščedrovickij piše: “Tijekom 20. stoljeća, pod utjecajem tektonskih povijesnih pomaka, svjetskih ratova i revolucija, na planetu se formirao ruski svijet – mrežna struktura velikih i malih zajednica koje misle i govore ruski. Nije tajna da jedva polovica stanovništva Ruskog svijeta živi na teritoriju omeđenom administrativnim granicama Ruske Federacije (...) Ruska državnost u nastajanju može i mora tražiti temelje svoje stabilnosti i nužnosti u granicama Ruskog svijeta” (Ščedrovickij, 2000). “Ruski svijet” nema jasne granice, već je zamišljen kao duhovno-jezični prostor. Odras je ekspanzionističke državne politike koja smatra imperijalnu renesansu povijesnom misijom i sudbinom Rusije (Dugin, 2021, str. 40-42). Vladimir Putin prvi put upotrebljava taj pojam 2001. godine na *Svjetskom kongresu ruskih sunarodnjaka u inozemstvu*: “Pojam ruskog svijeta proteže se daleko od geografskih granica Rusije, pa čak i daleko od granica ruske etničke pripadnosti” (Young, 2022). Putin 2014. godine ističe Krim kao spoj različitosti kultura i tradicija “sličnih velikoj Rusiji” (Putin, 2014). U eseju *O povijesnom jedinstvu Rusa i Ukrajina* Putin ističe “isti povijesni i duhovni prostor”, negirajući ukrajinsku državnost te vezujući budućnost ukrajinske državnosti jedino uz Rusiju, pri čemu ideja “ruskog svijeta” pretpostavlja Moskvu kao njen politički, a Kijev kao njen duhovni centar – “majku svih Rusa” (Putin, 2021). Takva simbolika dio je povijesnog mita o “Majci Kijev” koja rađa i “Majci Moskvi” koja omogućuje rast, koja je srce Rusije (Hubbs, 1988, str. xiii).

u romantiziranoj metafori “Majke Zemlje” iz čije utrobe sve nastaje, a ogleda se u konstitutivnom ruskom državnom mitu o “Majci Rusiji”²⁰ čija simbolika implicira s jedne strane, kako bi rekao Nietzsche, dionizijsku dimenziju opoja kroz koju “ono subjektivno iščezava do potpuna samozaborava” u zajedništvu “pred tajnovitim Pra-Jednim” (Nietzsche, 1997, str. 30-31), a s druge strane poistovjećuje se s religioznom ikonografijom zaštitnice “Majke Božje”, čime se država ujedno sakralizira – kao svetinja ili “sveta majka Rusija” (Suspitsina, 1999, str. 117). No bez obzira na to kako se “ženskost” tradicionalno manifestira, simbolička figura “žene-majke” utjelovljuje etiku samopožrtvovnosti čija je romantizirana pojavnost duboko prisutna u ruskom društvu.²¹ Rat artikulira tu simboliku u dva smjera: odozdo prema gore – ženske (mirovne) inicijative sa svrhom zaštite sinova/muževa u vojnom aparatu i ratnim zbivanjima; i odozgo prema dolje – konstrukcija identiteta “herojske/patriotske” majke ili žene kao spone nacije i države, one od koje se očekuje direktna ili indirektna žrtva za državu. Cilj takve figure žene-majke jest “proizvesti” muškarce sposobne za rat, odnosno ideološki i društveno konstruirati i reproducirati sponu između muškaraca i rata kao “prirodnu” (Eichler, 2006, str. 491) – “majka koja bi pokušala zadržati svog sina ne samo da bi bila nedomoljubna, oduzimajući vojsci potrebne vojnike, nego bi bila i loša majka, oduzimajući dječaku priliku da postigne maskuliniziranu odraslu dob” (Enloe, 1993, str. 12). Dakle, zadaća konstrukcije simboličke figure herojske žene-majke jest legitimirati državnu politiku, ali i “reafirmirati ruski maskulinistički i patrijarhalni nacionalizam” (Lacassagne, 2010, str. 164).²²

Shodno tome, pitanje na koje treba odgovoriti jest u kojoj je mjeri ženski aktivizam u Rusiji antiratni. U *Lisistrati* motivacija ženske inicijative za mir proizlazi iz potrebe povratka muškaraca/supružnika iz rata kako žene ne bi provodile život u samoći. U Rusiji se ženski aktivizam tradicionalno manifestira kao “majčinski” pritisak na državu radi zaštite njihovih sinova u vojsci/ratu. Prva građanska inicijativa žena iz 1989. godine imala je “majčinski” predznak – *Odbor vojničkih majki Rusije* (Комитет солдатских матерей России, *OVMR*). Njena suvremena nasljednica *Vijeće majki i žena* (Совет матерей и жен, *VMŽ*) nastala je 2022.

²⁰ “Majka Rusija” (Матушка Россия / Мать-Россия), također “Rusija Majka” (Россия-матушка) ili, primjerice, “Majka domovina” (Родина-мать).

²¹ Dostojevski, Tolstoj, Gorki i Solženjicin uzimaju simboliku majke kao domovine “kako bi pronašli novi moralni i društveni poredak i osporili stari. Svaki nudi lik kvalitete samopožrtvovnosti siromašne ili seljačke majke kao izvor ili pohranu svih vrijednosti” (Hubbs, 1988, str. 231).

²² U obraćanju majkama guverner Irkutska Igor Kobzev krajem 2022. godine kaže: “Kad sam se pridružio vojnoj akademiji, moja majka je rekla divnu rečenicu: ‘Od sada više ne pripadaš meni. Pripadaš državi.’” (Ashenden, 2023). To je stav prema kojemu majka mora pomoći sinovima da ne budu “mamini sinovi”, da postanu “muškarci”.

tijekom agresije na Ukrajinu, odnosno tek nakon ruske mobilizacije. Njihovo djelovanje usmjereno je na konkretne probleme i uvjete u vojsci ili ratu, pozivajući se na pravo majki da zaštite djecu.²³ K tome, majčinstvo je prihvaćeno kao legitiman oblik političkog izričaja zbog načelno nefeminističkih stavova, ali i stoga što se žene-majke nisu samorazumijevale kao društveno potlačena skupina, odnosno nisu dovodile u pitanje svoj društveni položaj i patrijarhalnu strukturu društva (Eichler, 2006, str. 496).

OVMR nije utemeljen kao udruženje majki za širenje pacifističkih stavova, već iz majčinske brige za dobrobit sinova, prvo kao inicijativa da im se omogući “školovalanje bez prekida za obveznu vojnu službu” (*Right Livelihood*, 1996), a potom i kao javni pritisak za promjenu loših uvjeta u vojsci.²⁴ Iako potaknute primarno racionalnošću brige za sinove, žene-majke sekundarno postaju nositeljice građanskih antiratnih inicijativa u Rusiji, poglavito početkom rata u Čečeniji. Krajem studenog 1994. godine kada ruske trupe pokreću napad na Grozni, *OVMR* i njegove podružnice diljem Rusije, poput *Majki vojnika Sankt Peterburga*, izlaze u javnost zahtijevajući zaustavljanje rata i povlačenje ruskih trupa iz Čečenije. Dio aktivistica ističe i zločinački karakter ruskog rata: “... glavna krivnja za zločin koji se zove ‘Čečenski rat’ je na strani Ruske Federacije. Majke vojnika smatraju da je ovaj zločin počinjen ne samo protiv mirnog stanovništva Čečenije već i protiv interesa svih ruskih ljudi, zapravo – protiv budućnosti Rusije i Čečenije” (*Right Livelihood*, 1996).²⁵ Pozivajući se na esencijalističku poziciju “prirodne odbojnosti prema nasilju” (*ibid.*), taj ženski aktivizam usidren u “majčinstvo” suprotstavio se tradicionalnoj slici “herojske majke”, locirao izvor opće nesigurnosti u ruskoj vojnoj kampanji te zadio javnu potporu naporima i posredovanjima pri razmjeni zarobljenih i poginulih

²³ Takav tip majčinsko-ženskog aktivizma nije specifičan za Rusiju. U Hrvatskoj je građanska inicijativa majki “čiji su sinovi služili redovni vojni rok u JNA te na taj način bili prisiljeni sudjelovati u agresiji na vlastitu domovinu” osnovana 24. kolovoza 1991. kao *Odbor majki za povratak vojnika iz JNA* kojem je sutradan dodano ime *Bedem ljubavi*, a od rujna je djelovao pod imenom *Bedem ljubavi – pokret majki za mir* (Bilić, 2013, str. 8).

²⁴ Neformalna, ali sustavna praksa zlostavljanja mladih ročnika od strane starijih vojnika znana kao *djedovščina* uzrokovala je od 1986. do 1990. više smrti u vojsci nego desetogodišnji rat u Afganistanu (Eichler, 2006, str. 491-492).

²⁵ Neke feministice podržale su “majčinske” prosvjede s univerzalističkih antiratnih pozicija. Marina Liborakina iz *Centra za feminističku orijentaciju* tada piše: “Rat moralno kvari ljude, oslobađa najgore instinkte, izaziva porast nasilja i rasizma u društvu te žed za osvetom i strah od terorizma još godinama. Rat potiče brojna kršenja ljudskih prava, uključujući nasilje nad ženama, silovanja u oružanim sukobima i kršenja ljudskih prava u samoj vojsci. Pravo na život u miru i dostojanstvu važnije je od vrijednosti ‘jedinstva države’ ili ‘nacionalnog samoodređenja’. U ratu nema vrijednosti. Ovaj rat je rat, nije ‘ustopava ustavnog poretka’ ni ‘kriza na jugu Federacije” (Liborakina, 1996b).

(Eichler, 2006, str. 495). Utjecaj *OVMR*-a tijekom Prvog čečenskog rata primarno je proizlazio iz simbolike majčinstva kao brige kojom se legitimirao moralni autoritet majki u javnosti, a ne iz “antimilitarističkog, pacifističkog ili diskursa ljudskih prava” (Eichler, 2012, str. 94-95).

Drugi čečenski rat 1999. godine, ujedno “Prvi Putinov rat”, imao je potpuno drugačiju auru. Ponižena “ruskost” u prethodnom vojnom debaklu u Čečeniji, NATO-ova intervencija na Kosovu u Srbiji percipiranoj ruskom saveznicom, propaganda straha od terorizma te pritisak na civilno društvo i neovisne medije omogućavaju Putinu mobilizaciju ruskog nacionalizma i većinsku podršku javnosti za rat (više od 70% početkom 2000. godine). *OVMR* pritom postaje manje medijski vidljiv te se, umjesto na prosvjede, fokusira na pomoć regrutiranima u rat (Eichler, 2006, str. 497-500). Ujedno dolazi do proliferacije drugačijih majčinskih glasova. Dvije grupacije majki iz Samare – *Sodeistvie (Pomoć)* i *Sinovije (Sinovi)*²⁶ – uz brigu za sinove nisu dovodile u pitanje ideju patriotskog majčinstva, naprotiv. Unatoč nastojanju da njihovi sinovi-ročnici ne budu poslani u rat, one se javno ne suprotstavljaju ratu, pružajući materijalnu i moralnu potporu trupama u Čečeniji. Ne dovodeći u pitanje “ideju vojne službe kao muške dužnosti”, *Sodeistvie* i *Sinovije* repatrijarhaliziraju društvene odnose naglašavajući tradicionalne društvene uloge žena povezane s obranom patrijarhalne obitelji i brige oko djece te tradicionalne društvene uloge muškaraca povezane s obranom domovine kroz militarizam i maskulinistički mit o vojsci kao “velikoj školi za život” kojom dječak postaje muškarac spreman za obranu svoje druge majke – majke domovine (Eichler, 2012, str. 96-102).²⁷

Od početka 2000-tih godina, učvršćujući sliku Rusije kao normativne protuteže takozvanom kolektivnom Zapadu, ruski nacionalisti i Putinov režim, u skladu s matricom tradicija-religija-imperij, politiziraju pravoslavlje i demoniziraju liberalne vrijednosti unutar neoimperijalne slike “ruskog svijeta” kroz narativ o epskoj borbi dobra i zla: “to je naša misija – biti *katehon* (τὸ κατέχων, op. a.), ‘onaj koji zadržava’, sprečava dolazak posljednjeg zla u svijet” (Dugin, 2021, str. 42). Paralelno dolazi do suzbijanja svih građanskih inicijativa smatranih prijetnjom državnoj politici. Re-

²⁶ Majke Samare organizirale su se još 1991. godine, no izbijanjem Prvog čečenskog rata podijelile su se na dvije organizacije. Za razliku od *Sinovije*, *Sodeistvie* je bio dio *Saveza odbora vojničkih majki Rusije (SOVMR)* kao krovne organizacije regionalnih “majčinskih” odbora organiziranih oko *OVMR*-a (Eichler, 2012, str. 96).

²⁷ Predsjednica grupacije *Sinovije* napominje: “Kad polažu prisegu, ja im kažem: ‘Djeco, ne prisežete za jedan dan, niti za dvije godine službe – prisežete majci domovini za cijeli preostali život! Jer, ako zatreba – čak i ako si u pričuvi – svaki tren možeš otići braniti majku domovinu.’ – Oni kažu: ‘A što je to – majka domovina?’ A ja kažem: ‘Majka domovina – to je majka, kuća, komad zemlje na kojem ti je kuća, to su otac, djeca, braća i sestre. To je naša majka domovina’” (Eichler, 2012, str. 100-101).

žim nastoji obuzdati “postpatriotski majčinski aktivizam”, odnosno reafirmirati “patriotsko majčinstvo” sakralizacijom majčinskog kao državnog odnosa s “Majkom Rusijom”. Aktivistice koje propituju režimske odluke stavljene su na “listu stranih agenata”. U takvom političkom kontekstu dolazi do sve veće fragmentacije ženskih glasova, a shodno tome i do jačanja prokremaljskog nacionalističko-propagandističkog ženskog djelovanja u javnosti – isticanja nove mlade, energične i sposobne “patriotske žene”²⁸ uz marginalizaciju etabliranih žena-majki koje režim označava kao “loše, lude, histerične i nesposobne” (Lacassagne, 2010, str. 164).

Odmah nakon pokretanja ruske obuhvatne agresije na Ukrajinu ruski *Feministički antiratni otpor* (Феминистское антивоенное сопротивление) objavljuje antiratni manifest u kojem osuđuje rat koji već godinama traje “na inicijativu ruske vlade (...) kao posljedica nelegalne aneksije Krima”, zagovara univerzalne antiratne stavove i poziva feministice da pruže otpor ratu i vlasti koja ga je pokrenula (*Feministički antiratni otpor*, 2022a), budući da “feminizam kao politička snaga ne može biti na strani rata, a pogotovo ne okupacijskog”,²⁹ te ističe da je zbog imperijalne prošlosti i zločina “Rusiji... potrebna dekolonizacija: na razini kulture, obrazovanja i kolektivnog pamćenja” (*Feministički antiratni otpor*, 2022b). One ujedno zagovaraju obrambeno “naoružavanje Ukrajine” (OpenDemocracy, 2022), tj. odbijaju naivni antimilitarizam i mir koji bi bio neutralan prema žrtvi agresorskog rata te dopustio uništenje slabijeg i pogodovanje agresoru.

Za razliku od relativno marginalnog feminističkog, rodno utemeljenog antiratnog aktivizma u Rusiji, majčinski je aktivizam dominantan, ali i heterogeniji. Temelji se na generacijskim i obiteljskim vezama te je prvenstveno motiviran pragmatičnim razlozima i brigom za svoje bližnje, a ne vrijednosnim stavovima o ratu. Budući da majčinstvo i ženska samopožrtvovnost za dom i domovinu imaju dugu i romantiziranu tradiciju unutar modernog ruskog identiteta, “bitka” za majčinstvo

²⁸ Margarita Simonjan, Olga Skabejeva i pokojna Darija Dugina neke su od mlađih ženskih propagandistica zaslužnih za širenje službenih i/ili radikalnih nacionalističkih stavova u medijskom prostoru. Simonjan ne skriva svoju povezanost s Kremljom i govori o nemogućnosti neutralnosti po pitanju rata; Skabejeva diseminira službene narative o potrebi “denacifikacije” i “demilitarizacije” Ukrajine, NATO-a, “transfašista”; dok, primjerice, Dugina, koja se pod utjecajem Platona i njegovog pokušaja oblikovanja grčkog svijeta predstavljala i kao Darija Platonova, 2021. godine objavljuje tekst u kojem se poziva na geopolitičku doktrinu Carla Schmitta i stvaranje ruskog “Velikog prostora” (*Großraum*) onkraj pukih ekonomskih interesa Rusije, a s misijom ruskog civilizacijskog jedinstva (Platonova/Dugina, 2021).

²⁹ Taj feministički pokret sa svojom intrinzično antiratnom agendom sličan je antiratnom pokretu “Žene u crnom” osnovanom još 1988. godine u Izraelu, poznatom i po istoimenoj srbijanskoj inačici koja od jeseni 1991. godine s feminističkih pozicija osuđuje rat koji je vodila i sponzorirala Srbija na prostoru Hrvatske i Bosne i Hercegovine, zalaže se za kažnjavanje ratnih zločinaca te održava komemoracije za žrtve počinjenih zločina (zencurom.org).

postala je sastavni dio političke strategije ruskog režima. Službena reafirmacija narativa o ženama-majkama kao spasiteljicama države i samopožrtvovnim junakinjama koje se vojno i profesionalno suprotstavljaju prijetnjama državnom opstanku postaje ključna za oblikovanje državne propagande i remitologizacije majčinstva povezanog sa simbolikom “Majke Rusije”.³⁰ Paralelno dolazi do filtriranja majčinskih pokreta, odnosno marginalizacije onih koji eksplicitno ne stoje na državnoj liniji patriotskog majčinstva.³¹

U situaciji u kojoj ne postoji jedinstven antiratni pokret, *OVMR* se počinje dodatno fragmentirati reflektirajući nekoherentne poglede na rat i rusku budućnost – jedne s tradicionalnim vrijednostima i patriotskim nabojem, druge s fokusom na ljudska prava i s antimilitarističkom retorikom (Mathers i Danilova, 2023). Recimo, *Majke vojnika Sankt Peterburga* zauzele su stavove slične stavovima *Feminističkog antiratnog otpora*, osuđujući rusku agresiju u Ukrajini, ali ujedno artikulirajući univerzalistički antiratni stav da je “svaki rat uništenje, krv, nasilje, nevine žrtve, kolaps budućnosti” (peacenews.info). No najveći utjecaj imao je *VMŽ*, koji širi svoju nišu s majčinskog aktivizma na “žene-supruge” radi zaštite i muževa u vojsci. *VMŽ* se javlja 2022. godine ne tražeći od vojnog vrha da zaustavi rat, već da riješi probleme vezane uz mobilizaciju i nelegalnu regrutaciju. Organiziran u podružnice u stotinjak gradova, *VMŽ* vezuje svoj revolt uz materijalne uvjete u vojsci, nedostatak obuke ili želju da se njihovi bližnji ne šalju u rat, s tim da je njegova aktivnost, uz nešto javnih prosvjeda i dijeljenja letaka, najveća na društvenom kanalu *Telegram*.³² Bez obzira na deklarativne pozive na “mirovne pregovore radi okončanja rata”, *VMŽ* se nije javno usprotivio invaziji na Ukrajinu. Ipak, činjenica da je *VMŽ* kao najveća majčinsko-ženska aktivistička inicijativa bio kritičan prema načinu na koji država vodi rat, šaljući ljude nedovoljno obučene i s nedovoljno opreme, te da ipak nije u potpunosti odražavao zamišljenu režimsku sliku herojske/patriotske majke, stavlja ga u procjep između radikalnih ratnih propagandista i marginalnih

³⁰ Primjerice, Putinov ukaz o odlikovanju “Majka heroína” (Мать-героиня), koji je utemeljio Staljin, s izdašnom finansijskom nagradom za majke s desetero djece.

³¹ Primjerice, 25. studenog 2022. godine uoči Majčinog dana, koji se u Rusiji obilježava 27. studenoga, Putin je u insceniranom medijskom istupu za javnost, ne bi li s jedne strane odaslao sliku o nužnosti žrtve majki i žena za državu, a s druge o javnoj podršci majki i žena, održao susret s “probranim” majkama poginulih sinova ili sinova koji su još uvijek u ratu. Predstavnica najveće aktivističke platforme *VMŽ*-a nije bila pozvana, što je prokomentirala rekavši da je riječ o Putinovim “džepnim majkama” (The Moscow Times, 2022).

³² Nakon prosvjeda pred vojnim okrugom u Sankt Peterburgu *VMŽ* se na *Telegramu* u studenome 2022. ogradio od artikuliranja antiratnih stavova, ističući samo namjeru “dijaloga s dužnosnicima i ispravljanju konkretnih nedostataka” (<https://t.me/SOVETMATERI/783>). Inače, unutar mjesec dana, od 13. studenoga do 11. prosinca popularnost *VMŽ*-a na *Telegramu* rapidno se povećala (broj pretplatnika narastao je s oko 10 000 na oko 24 000) (Coakley, 2023).

antirežimskih i antiratnih inicijativa.³³ Stoga se ne može reći da je u pravom smislu, vrijednosno i politički, ženski antiratni pokret, jer je u Rusiji “antiratni pokret moguć jedino kao antiputinovski pokret” (Ashenden, 2023). Antiratni pokret nedvosmisleno se suprotstavlja nasilju i ratu s vrijednosnih i političkih pozicija jer jedino tako, za razliku od instrumentalnog ili oportunog stava prema ratu, može promovirati kulturu mira i stvoriti temelje za otpor ratu i pokretanju novih ratova. Zbog svoje heterogenosti i ambivalentnosti VMŽ nije moguće okarakterizirati antiratnim pokretom; ne pretpostavlja moralne razloge za djelovanje, tj. ne polazi od moralnih principa vrednovanja ljudskog života, borbe protiv režima koji je ishodište nasilja, ratnog huškanja i ratno-osvajачkih djelovanja i aspiracija, odnosno njegov aktivizam ne artikulira mir kao vrijednost samu po sebi, nego nastojanje da se optimizira situacija za sinove i muževe u ratu. Aktivizam koji je usmjeren na kritiku posljedica rata za nas i naše bližnje, a ne na ishodišta rata, ne na ubijanje i teror nad civilima koji nisu dio “naše” grupe, nije usmjeren na trajno zaustavljanje rata i nasilja ni na prevenciju budućih zala. Time zahtjevi za optimizacijom rata pomažu ostvarivanju ratnih ciljeva.

Zaključak

Suočena sa sinovljevom ratnom sudbinom i smrti koja mu prijete, Tetida u *Ilijadi* traži od Hefesta novu kacigu, štiti i oklop za sina Ahileja (Homer, 1987, str. 382 [18.430-460]). Njeno djelovanje potaknuto je brigom za sina jer rat zahvaća njenu obitelj. Ono nije antiratno. Zapravo, ona će sinu pomoći da u smrt ode s boljom opremom.

Promišljanje o Aristofanovoj *Lisistrati* navelo me da pokušam vidjeti zašto mi se taj tekst čini aktualnim usprkos različitom vremenu i kontekstu iz kojih dolazi. Što nam taj tekst govori o ženskoj borbi za mir i govori li nam ono što očekujemo? To su neka od pitanja na koja sam pokušao tražiti odgovor na temelju reinterpretacije *Lisistrate* i razmatranja suvremenog majčinsko-ženskog aktivizma u Rusiji. Ne radi se o anakronističkoj primjeni *Lisistrate* na suvremeni kontekst, nego o pokušaju svevremenskog razumijevanja ženske borbe za mir i načinâ na koje se ona

³³ VMŽ definira svoje djelovanje kao ono čija je svrha pomoć regrutima i mobiliziranima za rat, no zbog kritike usmjerene na lošu opremljenost vojske, proglašen je “stranim agentom” i stoga krajem srpnja 2023. godine objavljuje prekid djelovanja. U obrazloženju tog poteza Olga Tsukanova, koja je bila na čelu VMŽ-a, navodi: “Ne možemo funkcionirati s ovom stigmom. Ruske majke i žene nisu strani agenti. Njihovi sinovi i muževi služe u ruskoj vojsci braneći naciju.” Vidljivo je da unatoč svojem prijedoru s režimom VMŽ nije antiratna platforma, jer rusku agresiju na Ukrajinu ne dovodi u pitanje, već rat legitimira obranom ruske nacije (vidi: <https://semnasem.org/news/2023/07/29/mothers-and-wives-council-ceases-operations-after-being-designated-as-foreign-agent>).

manifestira kroz vrijednosno-moralne i instrumentalno-konzekvenjalističke artikulacije, pri čemu lik Lisistrate postaje motivacija za interpretaciju ženskog otpora, poput Antigone. Pokazao sam da mirovna ili antiratna inicijativa kojoj je polazište zaštita ženskog svijeta – kao domena zaštite osobnih fizičkih i emocionalnih odnosa, koja ujedno pretpostavlja motivaciju za djelovanje zasnovanu na principu srodstva, kao što je to uglavnom slučaj s majčinsko-ženskim aktivizmom – nema fundamentalno antiratni karakter. Manjkavost takve neetičke pozicije je u tome što se njome ne osuđuje principijelno rat kao takav, nego njegove posljedice po nas ignoriranjem posljedica po druge. Uz refleksiju o posljedicama koje rat ostavlja na “ženski svijet”, u *Lisistrati* se ženska mirovna inicijativa ujedno manifestira kao politički podtekst za spas atenskog imperijalizma prikazujući Atenu apokrifno – ne kao onu koja je na imperijalnom izdisaju, već kao onu koja ima snagu uspostaviti i diktirati mir te objediniti grčki svijet kroz panhelenistički projekt. Ženska inicijativa u *Lisistrati* kao ni inicijativa *Vijeća majki i žena* nema ni aksiološko utemeljenje ni politički predznak, niti artikulira stajališta koja su protiv rata uopće, nego je reakcija na dezintegrativne učinke rata na osobne i obiteljske odnose. Drugim riječima, ruska inicijativa VMŽ-a koja baštini tradiciju ranijeg majčinsko-ženskog organiziranja još od *Odbora vojničkih majki Rusije*, ali i drugih organizacija kao što su *Sodeistvie* i *Sinovije*, pokazuje da dominantni karakter majčinsko-ženskog djelovanja u Rusiji nije antiratni, već je odgovor na situaciju u kojoj rat narušava udobnost obiteljskog života i potencijalno donosi pogibelj njihovim bližnjima. VMŽ je nastojao nastupati s depolitizirane platforme bez otvorenog suprotstavljanja ratu. Dok ih se rat nije počeo ticati osobno, obiteljski ili ekonomski, većina majki i žena vojnika bile su indiferentne, čak i ne nužno kritične prema službenom ratnom narativu,³⁴ pa je taj narativ neodvojiv od razmatranja ženskog antiratnog aktivizma u Rusiji, jer bilo koji koherentni antiratni aktivizam mora biti suprotstavljen ekspanzionizmu i imperijalnom ratu.

Majčinsko-ženski aktivizam u Rusiji dominantno je oportunistički, te se stoga ne može okvalificirati kao vrijednosno i politički antiratni. Ne transcendirira partikularno, ne temelji se na nekim univerzalnim principima niti je koherentan. On je puka strategija optimizacije rata kako bi njihovi sinovi i muževi mogli optimalno funkcionirati u ratnim okolnostima. Poput žena u *Lisistrati*, ruske majke i žene nisu nužno protiv rata kao takvog, nego protiv rata koji dolazi u njihovu kuću.

³⁴ Iznimka su *Majke vojnika Sankt Peterburga*. Što se tiče VMŽ-a, početkom listopada 2022. antiratne stavove izražavalo je tek oko 12,5% objava grupe na *Telegramu*, a krajem studenoga iste godine postotak je, shodno i povećanju članova grupe, narastao na 28,57% (Coakley, 2023). Uostalom, iako su od početka rata mnoge majke i žene izbjegle iz Rusije, njihov antiratni aktivizam nije zamjetan.

LITERATURA

- Agamben, G. (2015) *Stasis: Civil War as a Political Paradigm*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Aristofan (1947a) "Lisistrata" u *Komedije*. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 365-417.
- Aristofan (1947b) "Mir" u *Komedije*. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 237-290.
- Aristofan (1947c) "Vitezovi" u *Komedije*. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 53-110.
- Aristofan (1947d) "Žene u narodnoj skupštini" u *Komedije*. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 531-580.
- Ashenden, R. (2023) "Russia's wives and mothers are mobilising against Putin", *The Spectator*. Dostupno na: <https://www.spectator.co.uk/article/russias-wives-and-mothers-are-mobilising-against-putin/> (pristupljeno: 11. svibnja 2023.).
- Bakhtin, M. M. (1984) *Rabelais and his world*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bilić, S. (2013) *Prsten mira i majčinske ljubavi*. Zagreb: Stega tisak d.o.o.
- Butler, J. (2000) *Antigone's Claim: Kinship Between Life and Death*. New York: Columbia University Press.
- Coakley, A. (2023) "Grief and conspiracy collide in Russia's 'Council of Mothers and Wives'", *Coda*. Dostupno na: <https://www.codastory.com/disinformation/russia-council-of-mothers-and-wives/> (pristupljeno: 18. svibnja 2023.).
- Cvijanović, H. (2019) "Death and the City: Political Corpses and the Specters of Antigone", *Političke perspektive*, 9 (2), str. 7-37.
- Dugin, A. (2021) *The Great Awakening vs The Great Reset*. London: Arktos.
- Eichler, M. (2006) "Russia's Post-Communist Transformation", *International Feminist Journal of Politics*, 8 (4), str. 486-511.
- Eichler, M. (2012) *Militarizing men: Gender, conscription, and war in post-Soviet Russia*. Stanford: Stanford University Press.
- Enloe, C. (1993) *The Morning After: Sexual Politics at the End of the Cold War*. Berkeley: University of California Press.
- Euripid (1919) "Feničanke" u *Euripidove drame*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Feministički antiratni otpor* (2022a) "Russia's Feminists Are in the Streets Protesting Putin's War", *Jacobin*. Dostupno na: <https://jacobin.com/2022/02/russian-feminist-antiwar-resistance-ukraine-putin> (pristupljeno: 2. svibnja 2023.).
- Feministički antiratni otpor* (2022b) "Программное дополнение к манифесту ФАС – Манифест Феминистского Антивоенного Сопротивления". Dostupno na: https://teletype.in/@femantiwarresistance/manifesto_addition (pristupljeno: 2. svibnja 2023.).
- Foley, H. (1982) "The 'Female Intruder' Reconsidered: Women in Aristophanes' *Lysistrata* and *Ecclesiazusae*", *Classical Philology*, 77 (1), str. 1-21.

- French, K. i Poska, A. (2007) *Women and Gender in the Western Past* (sv. 1). Boston: Houghton Mifflin Company.
- Freydberg, B. (2008) *Philosophy and Comedy: Aristophanes, Logos, and Eros*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Homer (1987) *Ilijada*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Hubbs, J. (1988) *Mother Russia: the feminine myth in Russian culture*. Bloomington i Indianapolis: Indiana University Press.
- Hugill, W. M. (1936) *Panhellenism in Aristophanes*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Jackson, J. (2008) *The Iliad of Homer: A Parsed Interlinear Text*. Kindle Edition
- Jacobson, R. (2016) "Gender, peace activism and anti-militarisation" u J. Steans i D. Tepe-Belfrage (ur.) *Handbook on Gender in World Politics*. Northampton, MA: Edward Elgar Publishing, str. 298-305.
- Just, R. (1989) *Women in Athenian Law and Life*. New York: Routledge.
- Kokkinidis, T. (2022) "Sex Strike: Why Ancient Greek Play *Lysistrata* is Trending in the US", *Greek Reporter*. Dostupno na: <https://greekreporter.com/2022/06/28/sex-strike-ancient-greek-play-lysistrata-trending-us/> (pristupljeno: 16. veljače 2023.).
- Lacassagne, A. (2010) "Controlling the Russian Soldiers' Mothers and Chechen Mothers: The Story of a Hidden War", *Journal of the Motherhood Initiative*, 1 (1), str. 159-169.
- Liborakina, M. (1996a) *Women Fight to Be Heard in Chechen War Dialogue*. Washington, DC: Resources for Environmental Activists.
- Liborakina, M. (1996b) "Women and the war in Chechnya", *Woman Plus...*, (2). Dostupno na: <http://www.owl.ru/eng/womplus/1996/gender.htm> (pristupljeno: 12. ožujka 2023.).
- Loman, P. (2004) "No Woman No War: Women's Participation in Ancient Greek Warfare", *Greece and Rome*, 51 (1), str. 34-54.
- Loroux, N. (1993) *The Children of Athena: Athenian Ideas about Citizenship and the Division Between the Sexes*. Princeton: Princeton University Press.
- Loroux, N. (2006) *The Divided City: On Memory and Forgetting in Ancient Athens*. New York: Zone Books.
- MacDowell, D. (1995) *Aristophanes and Athens*. Oxford: Oxford University Press.
- Marren, M. (2021) "State Violence and Weaving: Implications of Aristophanes' *Lysistrata* for Plato's *Statesman*", *Journal of Ancient Philosophy*, 15 (1), str. 18-34.
- Mathers, J. i Danilova, N. (2023) "The Ukraine war and Russian soldiers' mothers", *Social Europe*. Dostupno na: <https://www.socialeurope.eu/the-ukraine-war-and-russian-soldiers-mothers> (pristupljeno: 1. veljače 2023.).
- Nietzsche, F. (1997) *Rodenje tragedije*. Zagreb: Matica Hrvatska.

- OpenDemocracy (2022) "Russia's women are fighting back against the war in Ukraine". Dostupno na: <https://www.opendemocracy.net/en/odr/russia-feminist-resistance-to-ukraine-war/> (pristupljeno: 9. ožujka 2023.).
- Osborne, R. (1985) *Demos: The Discovery of Classical Attica*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pateman, C. (1998) *Ženski nered: demokracija, feminizam i politička teorija*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Platon (1974) *Zakoni*. Zagreb: Naprijed.
- Platon (1977) *Državnik*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Platon (1996) *Fedon*. Zagreb: Naklada Jurčić; redigirani prijevod vidi u: Talanga, J., 2012. Dostupno na: <https://pdfcoffee.com/platonfedonhrvpdf-pdf-free.html> (pristupljeno: 1. ožujka 2023.).
- Platon (2009) *Država*. Zagreb: Naklada Jurčić.
- Platonova/Dugina, D. (2021) "Идея-сила российско-белорусского единства". Dostupno na: <https://www.geopolitika.ru/article/ideya-sila-rossiysko-beloruskogo-edinstva> (pristupljeno: 22. ožujka 2023.).
- Putin, V. (2014) "Обращение Президента Российской Федерации". Dostupno na: <http://kremlin.ru/events/president/news/20603> (pristupljeno: 5. ožujka 2023.).
- Putin, V. (2021) "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians". Dostupno na: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (pristupljeno: 5. ožujka 2023.).
- Reardon, B. A. (1985) *Sexism and the War System*. New York: Teachers College Press.
- Right Livelihood* (1996) "Acceptance speech – The Committee of Soldiers' Mothers of Russia (CSMR)". Dostupno na: <https://rightlivelihood.org/speech/acceptance-speech-the-committee-of-soldiers-mothers-of-russia-csmr/> (pristupljeno: 18. veljače 2023.).
- Ruddick, S. (1995) *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace*. Boston: Beacon Press.
- Ruddick, S. (2009) "On 'Maternal Thinking'", *Women's Studies Quarterly*, 37 (3/4), str. 305-308.
- Sánchez, C. (2023) "Women's Rights, Peace, and Democracy: A problematic relationship", *Croatian Political Science Review*, 60 (2), str. 31-51.
- Saxonhouse, A. W. (1992) *Fear of Diversity: The Birth of Political Science in Ancient Greek Thought*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Segal, L. (1987) *Is the Future Female? Troubled Thoughts on Contemporary Feminism*. London: Virago Press.
- Sofoklo (1998) *Antigona*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Sommerstein, A. H. (1990) *Lysistrata. The Comedies of Aristophanes Vol. 7*. Warminster: Aris & Phillips Ltd.

- Sommerstein, A. H. (2009) *Talking about Laughter and Other Studies in Greek Comedy*. Oxford: Oxford University Press.
- Strauss, L. (1966) *Socrates and Aristophanes*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Stroup, S. (2004) "Designing Women: Aristophanes' Lysistrata and the 'Hetairization' of the Greek Wife", *Arethusa*, 37 (1), str. 37-73.
- Suspitsina, T. (1999) "The Rape of Holy Mother Russia and the Hatred of Femininity: The Representation of Women and the Use of Feminine Imagery in the Russian Nationalist Press", *The Anthropology of East Europe Review*, 17 (2), str. 114-122.
- Ščedrovickij (Щедровицкий), P. (2000) "Русский мир и транснациональное русское". Dostupno na: https://archipelag.ru/ru_mir/history/history99-00/shedrovicky-transnatio/ (pristupljeno: 5. ožujka 2023.).
- The Moscow Times (2022) "Putin Meets With Carefully Selected Group of Soldiers' Mothers". Dostupno na: <https://www.themoscowtimes.com/2022/11/25/putin-meets-with-carefully-selected-group-of-soldiers-mothers-a79505> (pristupljeno: 11. svibnja 2023.).
- Tickner, J. A. (2001) *Gendering world politics: issues and approaches in the post-Cold War era*. New York: Columbia University Press.
- Tukidid (2009) *Povijest Peloponeskog rata*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Westlake, H. D. (1980) "The 'Lysistrata' and the War", *Phoenix*, 34 (1), str. 38-54.
- Young, B. (2022) "Putin Has a Grimly Absolute Vision of the 'Russian World'". Dostupno na: <https://foreignpolicy.com/2022/03/06/russia-putin-civilization/> (pristupljeno: 6. ožujka 2023.).

Internetske stranice

- Žene u crnom (<https://zenucrnom.org/sr/aktivnosti/suocavanje-sa-prosloscu>)
- PeaceneWS (<https://peaceneWS.info/blog/2022/russians-protest>)
- Horizontal Russia (<https://semnasem.org/news/2023/07/29/mothers-and-wives-council-ceases-operations-after-being-designated-as-foreign-agent>)

Telegram kanal

- Vijeće majki i žena (Совет матерей и жен)*. Status 14. studenog 2022. <https://t.me/SOVMATERI/783>

Hrvoje Cvijanović

WOMEN'S PEACE: REEXAMINING WOMEN'S ANTI-WAR POLITICS
OF RESISTANCE IN *LYSISTRATA* IN ANALOGY WITH RUSSIAN
MATERNAL-WOMEN'S ACTIVISM

Summary

The author starts from Aristophanes' *Lysistrata* as a paradigmatic anti-war text of women's politics of resistance, but reconsiders its reading as a feminist critique of war as well as a critique of Athenian imperialism. First, the author points out that women's politics of resistance through sex-strike and occupation of public space is not necessarily connected with anti-war beliefs, but stems from the protection of the "women's world" of private relations and the household. Second, the "women's peace" that satirizes the Athenian leadership has an anti-democratic connotation, namely it is not a criticism of Athenian imperialism, but its defense. Finally, in analogy with *Lysistrata*, Russian women's activism is questioned as a reaction to Russia's aggressive wars in Chechnya and Ukraine. This activism primarily starts from motherhood as a legitimate form of articulating the problem of war, but does not question the war itself. The author concludes that such women's activism, which stems from the rationality of care for the well-being of children and husbands, whether in *Lysistrata* or the one that mostly manifests itself in Russian mothers and women, is not politically or value-based, does not articulate coherent anti-militaristic or pacifist attitudes, and therefore is not truly anti-war. In the context of Russia, by demanding better conditions for men in the army, maternal-women's activism is actually a strategy for optimizing the war, not significantly opposing or even supporting Russia's state-proclaimed war goals.

Keywords: Women's Anti-War Politics of Resistance, Women's World, *Lysistrata*, Russia, Russian Maternal-Women's Activism

Hrvoje Cvijanović je izvanredni profesor na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. E-mail: hrvoje.cvijanovic@fpzg.hr